

**O‘ZBEK NUTQIDA “AYTILMAGAN MA’NO”NING LISONIY
MEKANIZMLARI: PRAGMATIK BIRLIKLAR VA KONTEKSTUAL TALQIN**

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ “НЕСКАЗАННОГО СМЫСЛА” В
УЗБЕКСКОЙ РЕЧИ: ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И
КОНТЕКСТУАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

**LINGUISTIC MECHANISMS OF “UNSPOKEN MEANING” IN UZBEK
SPEECH: PRAGMATIC UNITS AND CONTEXTUAL INTERPRETATION**

Abdullayeva Muslimaxon Ubaydulla qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

E-mail: abdullayevamuslima34@gmail.com

Telefon: +998933653217

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no” hodisasining lisoniy mexanizmlari pragmatik birliklar va kontekstual talqin asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi o‘zbek muloqotida bevosita ifodalanmagan, ammo nutqiy vaziyat, so‘zlovchi niyati, adresat bilan munosabat, milliy-madaniy tajriba va kontekst orqali anglashiladigan yashirin ma’no qatlamlarini aniqlashdan iborat. Maqolada “aytilmagan ma’no” ochiq gap tarkibida bevosita mavjud bo‘lmagan, lekin pragmatik birliklar orqali idrok qilinadigan implitsit axborot sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda tavsifiy, pragmalingvistik, kontekstual, semantik-pragmatik va lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek nutqida “mayli”, “xo‘p”, “o‘zingiz bilasiz”, “keyinroq ko‘rarmiz”, “balki”, “yaxshi bo‘lardi”, “ruxsat bersangiz”, “shoshilmasak ham bo‘ladi” kabi birliklar ko‘pincha ochiq ma’nodan tashqari yashirin munosabat, ehtiyotkor rad etish, bilvosita iltimos, yumshatilgan tanqid yoki kontekstual signal hosil qiladi. Maqolada ushbu birliklarning “aytilmagan ma’no” yaratishdagi lisoniy mexanizmlari izohlanadi.

Kalit so‘zlar: aytilmagan ma’no, pragmatik birlik, kontekstual talqin, implitsit axborot, yashirin ma’no, o‘zbek nutqi, nutqiy vaziyat, kommunikativ niyat, bilvosita ifoda, pragmalingvistika, adresat, milliy madaniyat.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвистические механизмы феномена “несказанного смысла” в узбекской речи на основе прагматических единиц и контекстуальной интерпретации. Цель исследования состоит в выявлении скрытых смысловых слоёв, которые не выражаются прямо, но понимаются через речевую

ситуацию, намерение говорящего, отношения с адресатом, национально-культурный опыт и контекст. В статье “несказанный смысл” рассматривается как имплицитная информация, не представленная непосредственно в структуре высказывания, но воспринимаемая через прагматические единицы. В исследовании использованы описательный, прагмалингвистический, контекстуальный, семантико-прагматический и лингвокультурологический методы анализа. Результаты показывают, что такие единицы, как “mayli”, “xo‘p”, “o‘zingiz bilasiz”, “keyinroq ko‘rarmiz”, “balki”, “yaxshi bo‘lardi”, “ruxsat bersangiz”, “shoshilmasak ham bo‘ladi”, часто создают скрытое отношение, осторожный отказ, косвенную просьбу, смягчённую критику или контекстуальный сигнал.

Ключевые слова: несказанный смысл, прагматическая единица, контекстуальная интерпретация, имплицитная информация, скрытый смысл, узбекская речь, речевая ситуация, коммуникативное намерение, косвенное выражение, прагмалингвистика.

Abstract: This article analyzes the linguistic mechanisms of “unspoken meaning” in Uzbek speech on the basis of pragmatic units and contextual interpretation. The purpose of the research is to identify hidden semantic layers that are not directly expressed but are understood through speech situation, speaker’s intention, relation with the addressee, national-cultural experience and context. The article interprets “unspoken meaning” as implicit information that is not directly present in the utterance structure but is perceived through pragmatic units. Descriptive, pragmalinguistic, contextual, semantic-pragmatic and linguocultural methods of analysis were used in the study. The results show that such units as “mayli”, “xo‘p”, “o‘zingiz bilasiz”, “keyinroq ko‘rarmiz”, “balki”, “yaxshi bo‘lardi”, “ruxsat bersangiz”, and “shoshilmasak ham bo‘ladi” often create hidden attitude, cautious refusal, indirect request, softened criticism or contextual signal.

Keywords: unspoken meaning, pragmatic unit, contextual interpretation, implicit information, hidden meaning, Uzbek speech, speech situation, communicative intention, indirect expression, pragmalinguistics.

KIRISH

Nutq jarayonida inson faqat aytilgan so‘zlar orqali emas, balki aytilmagan, lekin anglashiladigan ma’no orqali ham muloqot qiladi. Ba’zan so‘zlovchi fikrini ochiq aytmaydi, uni ishora, kontekst, ohang, murojaat, modal birlik, jimlik yoki yumshatilgan ifoda orqali yetkazadi. Bunday holatda nutqning yuzaki mazmuni bilan uning haqiqiy kommunikativ maqsadi o‘rtasida farq yuzaga keladi. Ana shu farq “aytilmagan ma’no” hodisasini tashkil etadi.

“Aytilmagan ma’no” deganda gap tarkibida bevosita ifodalanmagan, biroq adresat tomonidan kontekst, vaziyat, umumiy bilim, milliy-madaniy tajriba va soʻzlovchi niyati asosida anglashiladigan yashirin mazmun tushuniladi. Bu hodisa pragmalingsvistika uchun muhim ahamiyatga ega, chunki pragmatika til birliklarining nutqdagi vazifasi, soʻzlovchi maqsadi va adresat talqini bilan shugʻullanadi [1].

Oʻzbek nutqida “aytilmagan ma’no” ayniqsa faol koʻrinadi. Milliy muloqot madaniyatida fikrni keskin ayitishdan koʻra uni yumshoq, ehtiyotkor, bilvosita va odob doirasida ifodalash afzal koʻriladi. Masalan, “keyinroq koʻrarmiz”, “balki shoshilmasimiz”, “oʻzingiz bilasiz”, “boshqacharoq qilinsa yaxshi boʻlardi” kabi birliklar tashqi jihatdan oddiy gap koʻrinishida boʻlsa-da, kontekstda rad etish, norozilik, ehtiyotkor tanqid, ogohlantirish yoki istaksiz rozilik maʼnosini bildirishi mumkin.

Oʻzbek muloqotida aytilmagan ma’no koʻpincha hurmat, andisha, ijtimoiy masofa, suhbatdosh shaʼnini saqlash, kattaga ehtirom, kichikka mehr, murosa va nutqiy ehtiyotkorlik bilan bogʻliq holda shakllanadi. Shu bois bunday maʼnoni faqat grammatik yoki lugʻaviy tahlil orqali aniqlab boʻlmaydi. Uni tushunish uchun kontekst, kommunikativ vaziyat, suhbatdoshlar munosabati, ohang va milliy-madaniy fonni hisobga olish zarur [2].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy tilshunoslikda ochiq ma’no bilan birga yashirin ma’no, implikatura, nutqiy akt, kontekstual talqin, pragmatik signal va adresat omili masalalariga eʼtibor kuchaymoqda. Oʻzbek nutqida “aytilmagan ma’no”ning lisoniy mexanizmlarini oʻrganish milliy kommunikativ xulq, nutqiy odob va pragmatik birliklarning ichki imkoniyatlarini chuqurroq aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi oʻzbek nutqida “aytilmagan ma’no”ning qanday lisoniy mexanizmlar orqali yuzaga kelishini aniqlash, pragmatik birliklarning bu jarayondagi oʻrnini koʻrsatish va kontekstual talqinning ahamiyatini yoritishdan iborat. Ushbu maqsad asosida bilvosita ifoda, modal birliklar, murojaat birliklari, yumshatish vositalari, baholovchi birliklar, jimlik va kontekstning pragmatik vazifalari tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pragmatik ma’no va aytilmagan axborot masalasi jahon tilshunosligida nutqiy akt nazariyasi, implikatura, kontekst va xushmuomalalik strategiyalari bilan bogʻliq holda oʻrganilgan. J. Austin va J. Searle nutqiy akt nazariyasida til orqali nafaqat axborot berilishi, balki muayyan harakat bajarilishi mumkinligini koʻrsatgan [3], [4]. P. Grice esa implikatura nazariyasi orqali muloqotda hamma ma’no ochiq ifodalanmasligini, ayrim maʼnolar suhbat qoidalari va kontekst asosida anglashilishini asoslagan [5].

G. Leech, S. Levinson, P. Brown va S. Levinson tadqiqotlarida xushmuomalalik, kontekst, adresat omili, bilvosita taʼsir va pragmatik talqin masalalari keng yoritilgan [6],

[7]. Ushbu nazariy qarashlar o'zbek nutqidagi "aytilmagan ma'no" hodisasini ilmiy asosda tahlil qilish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida pragmalingsvistika, matn talqini, nutqiy odob, milliy-madaniy ma'no va kommunikativ niyat masalalari Sh. Safarov, M. Hakimov, N. Mahmudov, D. Xudoyberganova, R. Qo'ng'urov, M. Yo'ldoshev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Sh. Safarov pragmalingsvistikaning nazariy asoslarini, M. Hakimov o'zbek matnining pragmatik talqinini, N. Mahmudov esa til va madaniyat munosabatini chuqur yoritgan [1], [2], [8].

Mazkur maqolada tavsifiy metod yordamida "aytilmagan ma'no"ni yuzaga chiqaruvchi pragmatik birliklar tavsiflandi. Pragmalingsvistik tahlil orqali so'zlovchi niyati, adresatga ta'sir va implitsit axborot aniqlandi. Kontekstual tahlil birliklarning muayyan vaziyatda qanday yashirin ma'no kasb etishini ko'rsatishga xizmat qildi. Semantik-pragmatik tahlil ochiq ma'no va yashirin ma'no o'rtasidagi munosabatni aniqladi. Lingvokulturologik yondashuv esa bunday birliklarning milliy odob, hurmat, andisha va ijtimoiy moslashuv bilan bog'liqligini yoritdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek nutqida "aytilmagan ma'no" bir necha lisoniy mexanizm orqali shakllanadi. Bular bilvosita ifoda mexanizmi, modal munosabat mexanizmi, murojaat orqali ijtimoiy signal berish mexanizmi, yumshatish mexanizmi, baholovchi birliklar mexanizmi, kontekstual ishora mexanizmi hamda jimlik orqali ma'no hosil qilish mexanizmidan iborat.

Birinchi mexanizm — bilvosita ifoda mexanizmi. O'zbek nutqida so'zlovchi ko'pincha o'z fikrini ochiq va keskin aytmaydi. U fikrini yumshoq, ishorali yoki ehtiyotkor shaklda bildiradi. Masalan, "Bu ishni bugun tugatsak yaxshi bo'lardi" gapi shaklan taklifga o'xshaydi, lekin muayyan vaziyatda topshiriq yoki talab ma'nosini bildirishi mumkin. Bu yerda aytilmagan ma'no "ish bugun tugatilishi kerak" degan yashirin kommunikativ mazmundir.

Ikkinchi mexanizm — modal munosabat mexanizmi. "Balki", "ehtimol", "shekilli", "aftidan", "chamasi", "menimcha", "nazdimda" kabi modal birliklar so'zlovchining fikrga bo'lgan munosabatini bildiradi. Ular gapni qat'iy hukmdan ehtiyotkor mulohazaga aylantiradi. Masalan, "Menimcha, bu variant qulayroq" degan gapda so'zlovchi o'z fikrini majburiy haqiqat sifatida emas, mulohaza sifatida taklif qiladi. Aytilmagan ma'no esa adresatga tanlash imkonini qoldirish va muloqotdagi keskinlikni kamaytirishdir [9].

Uchinchi mexanizm — murojaat orqali ijtimoiy signal berish mexanizmi. "Aka", "opa", "ustoz", "domla", "xonim", "janob", "bolam", "jonim" kabi birliklar faqat shaxsni chaqirish uchun ishlatilmaydi. Ular yosh, hurmat, yaqinlik, ijtimoiy maqom va

kommunikativ masofani bildiradi. Masalan, “Ustoz, bir maslahat bersangiz” ifodasida aytilmagan ma’no adresatning bilim va tajribasini tan olish, unga ehtirom bildirish va maslahatni qadrlashdir.

To‘rtinchi mexanizm — yumshatish mexanizmi. O‘zbek nutqida tanqid, norozilik yoki rad etish ko‘pincha yumshatilgan birliklar orqali ifodalanadi. “Boshqacharoq qilinsa yaxshi bo‘lardi”, “yana bir o‘ylab ko‘rsak”, “shoshilmasak ham bo‘ladi”, “keyinroq ko‘rarmiz” kabi ifodalar ochiq rad etishdan ko‘ra yumshoqroq ta’sir qiladi. Ularning yashirin ma’nosi vaziyatga qarab ehtiyotkor tanqid, rad etish yoki qarorni kechiktirish bo‘lishi mumkin.

Beshinchi mexanizm — baholovchi birliklar mexanizmi. “Yaxshi”, “yomon emas”, “qiziq”, “mayli”, “xo‘p”, “baribir”, “afsus”, “yaxshiyam” kabi birliklar so‘zlovchining voqelikka munosabatini bildiradi. Biroq bu birliklarning haqiqiy ma’nosi har doim ham ochiq ko‘rinmaydi. Masalan, “Yomon emas” iborasi bir vaziyatda ijobiy baho, boshqa vaziyatda esa yetarli emaslik haqidagi yashirin tanqid sifatida talqin qilinishi mumkin.

Oltinchi mexanizm — kontekstual ishora mexanizmi. Ayrim gaplar o‘z-o‘zidan oddiy axborot ko‘rinishida bo‘ladi, lekin kontekstda boshqa ma’no hosil qiladi. Masalan, “Vaqt ancha kech bo‘ldi” gapi yuzaki jihatdan vaqt haqida xabar beradi. Biroq muayyan vaziyatda bu gap “ketish kerak”, “suhbatni yakunlaylik” yoki “endi to‘xtaylik” degan aytilmagan ma’noni bildirishi mumkin. Bu holatda ma’no gapning ichida emas, balki kontekstda yuzaga chiqadi.

Yettinchi mexanizm — jimlik orqali ma’no hosil qilish mexanizmi. Jimlik lisoniy birlik bo‘lmasa-da, nutqiy vaziyatda kuchli pragmatik signal yaratadi. Savolga javob bermaslik, sukut saqlash, mavzuni o‘zgartirish yoki gapni davom ettirmaslik ba’zan rad etish, norozilik, xafa bo‘lish, hurmat yoki istaksizlik ma’nosini bildiradi. O‘zbek muloqotida jimlik ayrim hollarda ochiq javobdan ko‘ra kuchliroq ma’no yuklaydi [10].

O‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no”ning lisoniy mexanizmlarini quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin:

Mexanizm turi	Pragmatik vosita	Ochiq ma’no	Aytilmagan ma’no
Bilvosita ifoda	“Yaxshi bo‘lardi”	Taklif yoki istak	Yashirin talab, ehtiyotkor topshiriq
Modal munosabat	“Menimcha”, “balki”	Taxmin yoki shaxsiy fikr	Keskinlikni kamaytirish, tanlash imkonini qoldirish

Mexanizm turi	Pragmatik vosita	Ochiq ma'no	Aytilmagan ma'no
Murojaat	“Ustoz”, “aka”, “opa”	Chaqirish	Hurmat, yaqinlik, ijtimoiy masofa
Yumshatish	“Yana o‘ylab ko‘rsak”	Mulohaza qilish	Norozilik, rad etish yoki qarorni kechiktirish
Baholash	“Yomon emas”, “qiziq”	Baho	Ehtiyotkor tanqid, shubha yoki kinoya
Kontekstual ishora	“Vaqt kech bo‘ldi”	Vaqt haqida xabar	Suhbatni yakunlash yoki ketishga ishora
Jimlik	Javob bermaslik	Ochiq javob yo‘qligi	Rad etish, xafa bo‘lish, noqulaylik yoki hurmat

Jadvaldan ko‘rinadiki, “aytilmagan ma’no” o‘zbek nutqida alohida bir birlik orqali emas, balki turli pragmatik mexanizmlarning o‘zaro ta’siri orqali shakllanadi. Bunday ma’no ko‘pincha so‘zlovchi va adresat o‘rtasidagi umumiy madaniy bilimga tayanadi.

Kontekstual talqin “aytilmagan ma’no”ni aniqlashda asosiy omildir. Bir birlik turli vaziyatda turlicha ma’no beradi. Masalan, “xo‘p” so‘zi bir vaziyatda chin rozilikni, boshqa vaziyatda majburiy qabulni, yana bir vaziyatda esa suhbatni tugatish istagini bildirishi mumkin. Demak, pragmatik birlikning haqiqiy talqini faqat lug‘aviy ma’no bilan emas, nutqiy vaziyat bilan belgilanadi.

O‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no” milliy-madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Andisha, hayo, hurmat, muloqotdagi muloyimlik, suhbatdosh sha’nini saqlash va keskinlikdan qochish kabi qadriyatlar so‘zlovchini bilvosita ifoda vositalaridan foydalanishga undaydi. Bu esa o‘zbek kommunikativ xulqining muhim xususiyatlaridan biridir.

Badiiy matnlarda “aytilmagan ma’no” personaj ruhiyati va munosabatini ochishda katta ahamiyatga ega. Qahramonlar ko‘pincha o‘z ichki kechinmalarini ochiq aytmaydi, balki qisqa javob, sukut, kinoya yoki ishorali birliklar orqali bildiradi. Masalan, “Mayli, o‘zing bilasan” kabi gap personajning roziligidan ko‘ra ranjish, norozilik yoki chekinishini ko‘rsatishi mumkin [11].

Oilaviy muloqotda esa aytilmagan ma’no tarbiyaviy va hissiy vazifa bajaradi. “Darslaring qolib ketmadimi?”, “Uy biroz tartibsiz bo‘lib qoldimi?”, “Bugun biroz kech qolmadingmi?” kabi savollar axborot olishdan ko‘ra adresatni muayyan harakatga undash uchun ishlatiladi. Bu holat oilaviy diskursda bilvosita ta’sirning kuchli ekanini ko‘rsatadi.

Rasmiy nutqda “aytilmagan ma’no” rasmiy uslubiy yumshatish orqali yuzaga chiqadi. “Mazkur masalani qayta ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq”, “hujjatlarni belgilangan muddatda taqdim etish so‘raladi” kabi ifodalar tashqi jihatdan tavsiya yoki iltimos ko‘rinishida bo‘lsa-da, amalda majburiylik ma’nosini anglatadi.

Raqamli muloqotda ham “aytilmagan ma’no” yangi shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda qisqa javoblar, emojilar, sukut, xabarni o‘qib javob bermaslik yoki “mayli”, “ok”, “xo‘p” kabi birliklar yashirin munosabat signalini beradi. Bu esa pragmatik birliklarning digital diskursda ham faol ishlashini ko‘rsatadi.

Muhokamalardan kelib chiqib aytish mumkinki, o‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no” ochiq va yashirin ma’no o‘rtasidagi murakkab munosabatdan hosil bo‘ladi. Pragmatik birliklar bu jarayonda asosiy vosita vazifasini bajaradi, kontekstual talqin esa ushbu ma’noni ochishga yordam beradi.

XULOSA

O‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no” pragmatik birliklar va kontekstual talqin orqali yuzaga keladigan muhim kommunikativ hodisadir. U bevosita aytilmagan, biroq suhbatdosh tomonidan nutqiy vaziyat, madaniy tajriba, so‘zlovchi niyati va kontekst asosida anglashiladigan yashirin mazmun sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “aytilmagan ma’no” bilvosita ifoda, modal munosabat, murojaat birliklari, yumshatish vositalari, baholovchi birliklar, kontekstual ishora va jimlik orqali shakllanadi. Bu mexanizmlar o‘zbek nutqida hurmat, andisha, ehtiyotkorlik, murosa, ijtimoiy masofa va suhbatdosh sha’nini saqlash kabi milliy-madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq.

Pragmatik birliklarning haqiqiy ma’nosi ko‘pincha ularning lug‘aviy mazmunida emas, balki kontekstual talqinida ochiladi. Bir xil birlik turli vaziyatlarda rozilik, norozilik, kinoya, rad etish, yashirin iltimos yoki ehtiyotkor tanqidni bildirishi mumkin. Shu bois “aytilmagan ma’no”ni tahlil qilishda kontekst, adresat, ohang, kommunikativ vaziyat va milliy madaniy fonni hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek nutqida “aytilmagan ma’no”ning lisoniy mexanizmlarini o‘rganish pragmalingsvistika, diskurs tahlili, lingvokulturologiya va nutq madaniyati uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu mavzuni badiiy matnlar, oilaviy muloqot, rasmiy nutq, ta’limiy diskurs va ijtimoiy tarmoq yozishmalari asosida kengroq tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 286 b.
2. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 1992. – 96 b.
3. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 167 p.
4. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
5. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
6. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
7. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
8. Hakimov M. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini: filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2001. – 48 b.
9. Hakimov M., Gaziyeva M. Pragmalingvistika asoslari. – Farg'ona: Klassik, 2020. – 160 b.
10. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
11. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 160 b.
12. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – 136 b.
13. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2017. – 176 b.
14. Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
15. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 248 b.